ΕΡΑΣ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

«ΚΟΜΙΣΚΟΡΤΗΣ Ο ΕΞ ΑΡΒΑΝΩΝ»

σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς

Ἐκδόσεις
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ
Ἰωάννινα
1962

«ΚΟΜΙΣΚΟΡΤΗΣ Ο ΕΞ ΑΡΒΑΝΩΝ»

ΣΧΟΛΙΑ ΕΙΣ ΧΩΡΙΟΝ ΤΗΣ ΑΝΝΗΣ ΚΟΜΝΗΝΗΣ (Δ' 8, 4)

Η Άννα Κομνηνή, ἀφηγουμένη τὰ τῆς πρώτης ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν, περιγράφει τὴν ἧτταν τῶν Βυζαντινῶν παρὰ τὸ Δυρράχιον (Ὀκτώβρ. 1081), τὴν ὑποχώρησιν τοῦ πατρός της αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ἐκ Δυρραχίου εἰς Ἀχρίδα, καὶ ἐπιλέγει :

«... *Ἀλλ' ὅμως τῆς πόλεως ὅλος ἦν Δυρραχίου καὶ ταύτης ἐμέμνητο* [ὁ Ἀλέξιος] *ἀχθόμενος ὅτι ἄτερ ἡγεμόνος καταλέλειπτο, τοῦ Παλαιολόγου διὰ τὴν ὀξεῖαν συμβολὴν τοῦ πολέμου μὴ δυνηθέντος ἐπαναστρέψαι. Καὶ ὡς ἐνὸν τοὺς κατ' αὐτὴν ἠσφαλίσατο καὶ τὴν τῆς ἀκροπόλεως φρουρὰν τοῖς ἐκκρίτοις Βενετίκοις τῶν ἐκεῖσε ἀποίκων ἀνέθετο, τὴν δέ γε ἐπίλοιπον πᾶσαν πόλιν τ ῷ ἐ ξ Ἀ ρ β ά ν ω ν ὁρμωμένῳ Κ ο μ ι σ κ ό ρ τ ῃ τὰ συνοίσοντα διὰ γραμμάτων ὑποθέμενος*».

Παρέθεσα τὸ κείμενον (*Ἀλεξιάς*, βιβλίον Δ', κεφ. 8, § 4) κατὰ τὴν τελευταίαν (ἐν Παρισίοις 1937, παρὰ Budé) ἔκδοσιν τοῦ B. Leib (τόμ. I, σ. 168)[1]. Ὑπεγράμμισα τὴν τελευταίαν φράσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐνδιατρίψωμεν. Ἡ προγενεστέρα ἔκδοσις (ἐν Λιψίᾳ, παρὰ Teubner, 1884) ὑπὸ

1. Ὁ Leib μεταφράζει : «... Néanmoins, il [Alexis] ne pensait qu'à la ville de Dyrrhachium et il était affligé en songeant qu'elle était restée sans chef, car Paléologue n'avait pu y rentrer à cause de l'engagement rapide du combat. Aussi bien fit-il tout son possible pour assurer le salut des habitants ; il confia la garde de l'acropole aux chefs des Vénitiens qui étaient venus là, et tout le reste de la ville à Komiscortès, originaire d'Albanie, à qui il fit connaître par lettres les mesures à prendre ».

Aug. Reifferscheid (τόμ. I, σ. 153) παρέχει τὸ αὐτὸ κείμενον : *τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ*. Ἡ παλαιοτέρα ἔκδοσις τῆς Βόννης (1839) ὑπὸ Lud. Schopen (τόμ. I, σ. 221) παραλλάσσει μόνον ὡς πρὸς τὸν τονισμὸν τῆς λ. Ἀρβάνων : *τῷ ἐξ Ἀρβανῶν ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ*. Κατὰ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῶν τελευταίων ἐκδόσεων Reifferscheid καὶ Leib, οὔτε τὰ χειρόγραφα παρουσιάζουν διαφόρους γραφάς. Μόνον ἡ ἔκδοσις τῆς Βόννης σημειώνει ὅτι εἰς ἕνα τῶν κωδίκων ἀπαντᾷ ὁ ἀναγραμματισμὸς *Ἀβρανῶν* καὶ ἡ γραφὴ *κομησκόρτῃ*.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐμφανίζεται Ἀ λ β α ν ὸ ς ἄρχων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὑπὸ τὸ — ξενικὸν προφανῶς — ὄνομα Κ ο μ ι σ κ ό ρ τ η ς. Ἡ λατινικὴ μετάφρασις εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης (τόμ. I, σ. 221) ἀποδίδει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μὲ τὴν φράσιν : reliquam urbem *Comiscortae ex Albanis oriundo* tradidit. Ὁ δὲ Leib (τόμ. I, σ. 168) μεταφράζει : *Komiscortès, originaire d'Albanie*. Ὁ Index nominum ἐπίσης τοῦ Reifferscheid (τόμ. II, σ. 325) ἀναγράφει : *Comiscortes Albanus*.

Νεώτεροι ἱστορικοί, ἡμέτεροι καὶ ξένοι, πραγματευόμενοι τὰ γεγονότα ταῦτα τοῦ 1081, συνοψίζουν τὸ ἀνωτέρω χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς.

Οὕτω ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει : «...Ὁ Γεώργιος Παλαιολόγος δὲν ἠδυνήθη μετὰ τὴν μάχην νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ Δυρράχιον. Ὅθεν τῆς μὲν ἀκροπόλεως αὐτοῦ ἡ ἄμυνα ἀνετέθη ἤδη εἰς τοὺς προὔχοντας τῶν ἀποίκων Ἐνετῶν, τῆς δὲ λοιπῆς πόλεως « τῷ ἐξ Ἀρβανῶν ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ », λέγει ἡ Κομνηνή. Δευτέραν λοιπὸν ταύτην φορὰν βλέπομεν ἀναφερομένους τοὺς Ἀλβανοὺς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἷς ἐκ τῶν τῆς φυλῆς ἐκείνης ἀνδρῶν λαμβάνει ἀξίωμα δημόσιον ἐπιφανέστατον. Ὁ Κομισκόρτης ἀντέστη καρτερικῶς περὶ τοὺς τέσσαρας ἔτι μῆνας...»[1].

Ὁ K. Schwartz, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν πρώτων συνεκέντρωσε καὶ ἐμελέτησεν ὅσα βυζαντιναὶ καὶ δυτικαὶ πηγαὶ παραδίδουν περὶ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Ροβέρτου Γυισκάρδου, μεταφράζει σχεδὸν κατὰ λέξιν τὸ ἀνωτέρω χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς καὶ ἀποδίδει τὴν φράσιν « τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ » διὰ τῶν ἑξῆς : « dem C o m i s c o r t a s, einem *albanesischen Edelmanne* »[2].

Ὁ ἐρευνητικώτατος K. Hopf, ἀκολουθῶν ἐπίσης τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, τῆς ὁποίας μάλιστα παραθέτει (ὑποσημ. 94) τὴν σχετικὴν φράσιν, γράφει : «.. Georgios Paläologos, der zum Kaiser gestossen [war], war von der Stadt abgeschnitten ; den Oberbefehl übernahm ein *Albanese* K o m i s k o r t i s »[3].

Ὁ G. Hertzberg δὲν παραλείπει ὡσαύτως νὰ σημειώσῃ : «...Ἀποκοπέντος τοῦ Παλαιολόγου, ... τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ ἀνέλαβεν ὁ *Ἀλβανὸς* Κ ο μ ι σ κ ό ρ τ η ς ... »[4].

Αἱ νεώτεραι βυζαντιναὶ ἱστορίαι τοῦ A. Vasiliev, τοῦ Κ. Ἀμάντου, τοῦ N. Iorga, τοῦ G. Ostrogorskij, τῶν Ch. Diehl - R. Guilland, τοῦ L. Bréhier κ.ἄ. δὲν προσθέτουν

1. Κ. Παπαρρηγοπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ἐκδ. 6η, Ἀθῆναι (Ἐλευθερουδάκης) 1932, τόμ. Δβ, σ. 55 - 56.— Εἰς τὰ εὑρετήρια τοῦ ἔργου (τόμ. 8, σ. 355) ἀναγράφεται : *Κομισκόρτης*, Ἀλβανός· φρούραρχος Δυρραχίου.

2. K. Schwartz, *Die Feldzüge Robert Guiscard's gegen das byzantinische Reich, nach den Quellen dargestellt*, Fulda 1854, σ. 25.

3. K. Hopf, *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* (ἐν Allgemeine Encyklopädie τῶν J. Ersch καὶ J. Gruber, τόμ. 85), Leipzig 1867, σ. 142, στήλη β'.

4. Γ. Φ. Χερτσβεργ, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον*, μετάφρ. Π. Καρολίδου, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1906, σ. 465.— Εἰς τὰ εὑρετήρια τοῦ τόμου (σ. 611) ἀναγράφεται : *Κομισκόρτης* Ἀλβανὸς στρατηγὸς τοῦ Ἀλεξίου Α', φρούραρχος Δυρραχίου.

τίποτε, διότι, ἐξιστοροῦσαι πολὺ περιληπτικῶς τὰ γεγονότα τοῦ Δυρραχίου, οὐδαμῶς ἀναφέρουν τὸ ἐπεισόδιον.

Ὁ F. Chalandon, εἰδικῶς ἐνδιατρίψας, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Νορμανδῶν καὶ τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, συνοψίζει τὸ ἀνωτέρω χωρίον τῆς « Ἀλεξιάδος » διὰ τῶν ἑξῆς : «... Alexis confia la défense de la citadelle à la colonie vénitienne établie dans la ville et celle du reste de la place à *un Albanais* » [1].

Εἰς τοὺς εἰδικῶς ἀσχοληθέντας μὲ τὰ ἀλβανικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς — εἰς ὅσους τοὐλάχιστον ἠδυνήθην νὰ προστρέξω — ἡ ἀνωτέρω πληροφορία τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑπογραμμίζεται ἰδιαιτέρως.

Ἤδη ὑπὸ τοῦ Hahn ἔχει ἐπισημανθῇ ὁ « *Albanese* Komiskortis » [2].

Ὁ K. Jireček εἰς πραγματείαν του περὶ Δυρραχίου δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ τὸν ὑπερασπιστὴν τοῦτον τῆς πόλεως : « Der *Albanier* Komiskortis und die Venezianer verteidigten dann die Mauern... » [3].

Ὁ γνωστὸς Ἀλβανολόγος Milan von Sufflay, προεκτείνων τὴν περὶ τοῦ Κομισκόρτου πληροφορίαν τῆς « Ἀλεξιάδος », ὁμιλεῖ περὶ εὐρυτέρας συμβολῆς τοῦ ἀλβανικοῦ στοιχείου εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ Δυρραχίου : « Die Besatzung von Dyrrachion war grösstenteils albanesisch befehligt von dem *Albanesen* Komiskortis... » κτλ. [4].

1. F. CHALANDON, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, τόμ. I, Paris 1900, σ. 79.

2. J. G. von HAHN, *Albanesische Studien*, I, Jena 1854, σ. 312 καὶ 335.

3. K. JIREČEK, *Die Lage und Vergangenheit der Stadt Durazzo in Albanien*, ἐν « Illyrisch - Albanische Forschungen », τόμ. I, München 1916, σ. 160.

4. M. von ŠUFFLAY, *Politische Schicksale des Themas Dyrrachion*, ἐν « Vjesnik Zemaljskog Arkiva », ἔτος XVII, τεῦχ. 3 - 4, Zagreb 1915, σ. 281. Τὴν παραπομπὴν ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Μιχ. Λάσκαριν.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων οἱ εἰδικῶς ἀσχοληθέντες Π. Φουρίκης [1], Γ. Κονιδάρης [2] καὶ Κ. Μπίρης [3] ἀποδέχονται καὶ ἐπαναλαμβάνουν αὐτουσίας τὴν φράσιν καὶ τὴν γραφήν : τῷ ἐξ *Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ*.

Τὸ μὴ περισωθὲν αὐτοκρατορικὸν ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας τῆς « Ἀλεξιάδος », ἐξεδόθη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1081 καὶ καθώριζε τοὺς ὑπευθύνους διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως τοῦ Δυρραχίου, ἀναγράφεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ F. DÖLGER, ἐν *Regesten der Kaiserurkunden des Ostroemischen Reiches*, τεῦχ. II, München 1925, σ. 25 (ἀριθ. 1075), διὰ τῶν ἑξῆς : « *Γράμματα* an den *Albanier* Komiscortes : nach der Niederlage bei Dyrrhachion wird diesem der weitere Schutz dieser Stadt mit Ausnahme der von den Venetianern besetzten Burg anvertraut ».

Τέλος, ἡ Marguerite Mathieu, εἰς πρόσφατον εἰδικὴν ἐργασίαν της, συμπληρώνουσα ὅσα σχετικῶς ἀφηγεῖται ὁ Guillelmus Apuliensis (βιβλ. IV, στίχ. 438 - 439), προσθέτει τὰς εἰδήσεις τῆς Ἄννης Κομνηνῆς διὰ τῶν ἑξῆς : « Georges Paléologue n'ayant pu rentrer dans la ville, Alexis confia la citadelle aux Vénitiens de Durazzo, et le reste de la ville à l'*Albanais* Komiskortès » [4].

1. Π. ΦΟΥΡΙΚΗ, *Πόθεν τὸ ἐθνικὸν Ἀρβανίτης*, ἐν « Ἀθηνᾶ » 43 (1931), σ. 9 καὶ 26.

2. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Περὶ τὴν πρώτην μνείαν τῶν Ἀλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας των ἐπὶ Βυζαντινῶν*, ἐν « Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν » 23 (1953) σ. 396 σημ. 1.

3. Κ. ΜΠΙΡΗ, *Ἀρβανῖτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθῆναι 1960, σ. 6 καὶ 40.

4. GUILLAUME DE POUILLE, *La Geste de Robert Guiscard*, édition, traduction, commentaire et introduction par Marguerite Mathieu (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici — Testi 4), Palermo 1961, σ. 323.

Τοιουτοτρόπως, ἐκδόται, μεταφρασταὶ καὶ σχολιασταὶ τοῦ κειμένου τῆς « Ἀλεξιάδος », ἱστορικοὶ καὶ εἰδικοὶ ἐρευνηταὶ τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ αἰώνων ἤδη ἔχουν ἀποδεχθῆ καὶ μέχρι σήμερον ἀποδέχονται, ὅτι ὁ ἀναλαβὼν τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Δυρραχίου τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1081 ἦτο Ἀ λ β α ν ὸ ς καὶ ὠνομάζετο Κ ο μ ι σ κ ό ρ τ η ς. Βαλκανιολόγοι καὶ Ἀλβανολόγοι μάλιστα τῶν νεωτέρων χρόνων ἰδιαιτέρως ἐξῆραν τὴν πληροφορίαν ταύτην περὶ τῆς πρώτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστὶ μνημονευομένης Ἀλβανικῆς προσωπικότητος. Δὲν μοῦ εἶναι προσιτὴ ἡ ἀλβανικὴ βιβλιογραφία[1], ἡ ὁποία ἐνδεχομένως ἐνδιατρίβει περὶ τὸν « Ἀλβανὸν » τοῦτον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, καὶ δὲν γνωρίζω ποῖον ἀλβανικὸν ἴσως ὄνομα ἀνιχνεύουν οἱ Ἀλβανολόγοι ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τύπον « Κομισκόρτης »[2].

Παρ' ὅλα ταῦτα, θὰ καταστῇ φανερὸν ὅτι ἡ μοναδικὴ πληροφορία περὶ τοῦ προσώπου τούτου — τὸ κείμενον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς — οὔτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ παραδίδει, οὔτε τὴν ἀλβανικὴν καταγωγήν του πιστοποιεῖ.

Εἶναι περίεργον πῶς διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν ἐκδοτῶν καὶ τῶν μελετητῶν τῆς « Ἀλεξιάδος » ὅτι ὁ *κόμις (τῆς) κόρτης* εἶναι γνωστότατον βυζαντινὸν ἀξίωμα στρατιωτικοῦ ἄρχοντος καὶ ὅτι τὰ *Ἄρβανα* εἶναι διοικητικὴ περιφέρεια, τῆς ὁποίας οἱ βυζαντινοὶ ἄρχοντες δὲν ἦσαν κατ' ἀνάγκην Ἀλβανοί. Ὁ βυζαντινὸς στρατιωτικὸς ἀξιωματοῦχος *κόμις (τῆς) κόρτης*, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν διοικητικὴν

1. Τὴν ὑπὸ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Τιράνων προσφάτως ἐκδοθεῖσαν Ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας τῶν SELIM ISLAMI καὶ KRISTO FRASHERI, *Historia e Shqipërisë* (Universiteti Shtetëror i Tiranes — Institut i Historisë dhe i Ghuhësise), τόμ. I, Tiranë 1959, βιβλιογραφικῶς μόνον γνωρίζω.

2. Ἀγνοῶ ἂν ἀλλαχόθεν ἔχῃ παραληφθῆ ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου προτείνεται ἡ ἐτυμολογία *« Κομισκόρτης (Κομὶν Σκόρτης = Κοντοκομνηνός) »*, τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ὁ Κ. ΜΠΙΡΗΣ, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 40.

περιφέρειαν τῶν Ἀρβάνων εὑρέθη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1081 ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀμύνης τοῦ Δυρραχίου, οὐδαμῶς βεβαιοῦται ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ὅτι ἦτο ἀλβανικῆς καταγωγῆς.

1. Κομισκόρτης = κόμις (τῆς) κόρτης

Τὸ ὅτι αἱ λέξεις *κόμις κόρτης* (= κόμις τῆς κόρτης) κακῶς ἐξελήφθησαν ὡς κύριον ὄνομα *Κομισκόρτης*, εἶναι τόσον φανερόν, ὥστε δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχῃ ἤδη ἐπισημανθῆ ἡ προφανὴς αὕτη παρανάγνωσις εἰς τὸ κείμενον τῆς « Ἀλεξιάδος ». Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἐκδόται τῆς Ἄννης Κομνηνῆς καὶ διαπρεπεῖς ἐρευνηταὶ ἐξακολουθοῦν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας νὰ ἐκλαμβάνουν ὡς κύριον ὄνομα τὸ *Κομισκόρτης*, ἐπιτρέπει νὰ ἀναπτύξωμεν δι' ὀλίγων τὴν προτεινομένην διόρθωσιν.

Ὁ λατινοβυζαντινὸς ὅρος *κόμις τῆς κόρτης* εἶναι γνωστότατος, ὡς δύναταί τις προχείρως νὰ πληροφορηθῇ ἀπὸ τὰ λεξικὰ τοῦ Ducange[1] καὶ τοῦ Sophocles[2], καὶ ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἐγχειρίδια[3]. Ἐξ ἄλλου, ἐπανειλημμένως ἔχει δημο-

1. DUCANGE, *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lugdunum MDCLXXXVIII, στήλη 717.

2. E. A. SOPHOCLES, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge, Harvard Univ. Press, London 1914, σ. 682

3. Ν. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου*, Ἀθῆναι 1937, σ. 268. — CH. DIEHL - R. GUILLAND - L. OECONOMOS - R. GROUSSET, *L'Europe Orientale de 1081 à 1453* (Histoire du Moyen Age — tome IX, 1ère partie), Paris 1945, σ. [illegible]. — L. BRÉHIER, *Les Institutions de l'Empire Byzantin* (Le Monde Byzantin, 2), Paris 1949, σ. 362. — Βλ. ὡσαύτως Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. « Πυρσοῦ », ὅπου (ἐν λ. *κομισκόρτης*) ἄρθρον Ν. Κ[ΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ], καὶ Ἐγκυκλοπ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, ὅπου (ἐν λ. *κόμις*) ἄρθρον Ν. Α. Β[έη].

σιευθῇ καὶ συχνάκις ἐπαναλαμβάνεται βυζαντινὸν σκωπτικὸν ᾆσμα μὲ τοὺς στίχους :

Ἀδαλβέρτος κ ο μ η σ κ ο ύ ρ τ η ς
μακροσπάθης, γουνδοπίστης[1].

Κόμις τῆς κόρτης λέγεται παρὰ Βυζαντινοῖς στρατιωτικὸς ἄρχων, τοῦ ὁποίου αἱ ἁρμοδιότητες, πολλαὶ καὶ ποικίλαι[2], μὴ δυνάμεναι νὰ καθορισθοῦν ἐπακριβῶς, δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συνοψισθοῦν ἐνταῦθα. Πάντως ὁ κόμις τῆς κόρτης μνημονεύεται ὡς ὑπηρετῶν εἰς τὰ *θέματα καί*, κατά τινας ἐνδείξεις, δεύτερος ἢ τρίτος εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἱεραρχίας ὑπὸ τὸν διοικητὴν (*στρατηγὸν*) τοῦ θέματος[3]. Περὶ τοῦ ἀξιωματούχου μάλιστα τούτου τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ μαρ-

1. Οἱ στίχοι οὗτοι, τοὺς ὁποίους διέσωσεν ὁ Λουϊτπράνδος (Ι' αἰών), παρατίθενται εἰς πολλὰ νεώτερα δημοσιεύματα. Σημειώνω : Sp. Lambros, *Collection des romans grecs*, Paris 1880, σ. X.— Krumbacher - Σωτηριαδου, *Ἱστορία Βυζαντ. Λογοτεχνίας*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1900, σ. 16.— Ν. Πολιτου, *Δημώδη Βυζαντινὰ ᾄσματα*, « Λαογραφία », τόμ. 3 (1911 - 12) σ. 641 - 642.— P. Maas, *Metrische Akklamationen der Byzantiner*, ἐν « Byz. Zeitschr. » 21 (1912) σ. 36.— Η. Βουτιεριδη, *Νεοελληνικὴ Στιχουργική*, Ἀθῆναι 1929, σ. 78.— Στ. Κυριακιδου, *Ἡ γένεσις τοῦ διστίχου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσομετρίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 8.— Φ. Κουκουλε, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τόμ. Α' 2, Ἀθῆναι 1948, σ. 39.

2. Βλ. Κωνσταντινου Πορφυρογεννητου, *Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως (De Ceremoniis)*, ἐκδ. Reiske, τόμ. I, Bonn 1829, σ. 489 - 490 (Appendix ad librum primum). — Πρβλ. A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870, σ. 203, J. Bury, *ἔνθα κατωτ.*, σ. 43 καὶ F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, München 1948, σ. 156.

3. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅπως πολλὰ ἄλλα βυζαντινὰ ἀξιώματα, καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο χάνει τὴν ἀρχικήν του σπουδαιότητα, καὶ ὁ κόμις τῆς κόρτης, ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, φαίνεται νὰ εἶναι μικρὸς ἀξιωματοῦχος τῆς ἐπαρχίας· βλ. N. Svoronos, *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: Le cadastre de Thèbes*, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ « Bulletin de Correspondance Hellénique » 83 (1959) σ. 37 σημ. 2.

τυρίας παρέχουν κυρίως πηγαὶ τοῦ δεκάτου καὶ ἑνδεκάτου αἰῶνος, εἰς τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ἀνήκει καὶ ὁ ἡμέτερος « ἐξ Ἀρβάνων κόμις κόρτης ».

Οὕτω π.χ., εἰς τὸ λεγόμενον « Τακτικὸν » Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ ἀναγράφεται : « *ἔστι δὲ ἡ τοῦ στρατηγοῦ προέλευσις εἴς τινας ἄρχοντας διαιρουμένη, οἷόν τε τὸν κ ό μ η τ α τ ῆ ς κ ό ρ τ η ς αὐτοῦ, καὶ τὸν τοῦ θέματος δομέστικον...* »[1].

Ἀλλαχοῦ ἀπαριθμοῦνται : « *Οἱ σπαθάριοι καὶ κ ό μ η τ ε ς τ ῆ ς κ ό ρ τ η ς τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων* » καὶ « *οἱ σπαθάριοι καὶ κ ό μ η τ ε ς τ ῆ ς κ ό ρ τ η ς τῶν θεμάτων τῆς δ ύ σ ε ω ς* », καθὼς ἐπίσης « *οἱ σπαθάριοι καὶ κόμητες τῆς κόρτης τῶν πλωϊμάτων* »[2].

Τὸ λεγόμενον Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου παρέχει τὴν ἀκόλουθον τάξιν ἱεραρχίας τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὰ θέματα ἀξιωματούχων : « *τῷ στρατηγῷ τῶν ἀνατολικῶν ὑποπίπτουσι κατὰ βαθμὸν εἴδη ἀξιωμάτων ια', οἷον : 1. τουρμάρχαι, 2. μεριάρχης, 3. κ ό μ η ς τ ῆ ς κ ό ρ τ η ς, 4. χαρτουλάριος, 5. δομέστικος, 6. δρουγγάριος, 7. κόμητες, 8. κένταρχος τῶν σπαθαρίων, 9. κόμης τῆς ἑταιρείας...* » κλπ.[3]

1. Migne, *P.G.*, τόμ. 107, στ. 705 = Leonis Imperatoris, *Tactica*, ἐκδ. R. Vari, τόμ. I, Βουδαπέστη 1917, σ. 61 = A. Dain, *L'«Extrait Tactique» tiré de Léon VI le Sage*, Paris 1942, σ. 87 (§ 25).— Πρβλ. Hélène Glykatzi - Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'Empire Byzantin aux IXe - XIe siècles* [ἀνάτυπον ἐκ τοῦ « Bull. Corr. Hell. » 84 (1960)]. σ. 37.

2. V. Beneševič, *Die Byzantinischen Ranglisten...*, ἐν « Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher » 5 (1926) σ. 134 (ἀρ. 120 καὶ 123), σ. 141 (ἀρ. 148).— Πρβλ. καὶ J. Bury, *ἔνθα κατωτ.*, σ. 152.

3. J. Bury, *The Imperial administrative system in the Ninth c. with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, ἐν « British Acad. Suppl. Papers » I (1911), ἀνατυπ. ἐν New York ὑπὸ B. Franklin, σ. 139. — Περὶ τῆς χρονολογήσεως τῶν ἀνωτέρω Τακτικῶν, βλ. πρόσφατον δημοσίευμα τοῦ καθηγ. G. Ostrogorskij, *Taktikon Uspenskog i Taktikon Beneševiča* (μετὰ γερμανικῆς περιλήψεως), ἐν « Zbornik radova - Vizant. Institut » 2 (1953) σ. 39 - 59.

Κατὰ ταῦτα, ὅταν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων Γεώργιος Παλαιολόγος[1], μετὰ τὴν ἔξωθι τοῦ Δυρραχίου ἀτυχῆ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς μάχην (18 Ὀκτ. 1081[2]), ἠναγκάσθη μαζὶ μὲ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ὑποχωρήσῃ, τὴν ἄμυναν τῆς πολιορκουμένης πόλεως ἀνέλαβε στρατιωτικὸς ἐπίσης ἄρχων, φέρων τὸ γνωστὸν ἀξίωμα *κόμις* (τῆς) *κόρτης*.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω λοιπὸν χωρίον τῆς « Ἀλεξιάδος » πρέπει νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ὀρθὴ γραφή : *τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ* ***κ ο μ ι σ κ ό ρ τ ῃ*** (διὰ μικροῦ *κ*).

Θὰ ἠδύνατό τις ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ δυσκολευθῇ ἀπὸ τὸ ἀνελλήνιστον *κομισκόρτῃ*, ἀναμένων ὡς ὀρθὸν τό : *κόμιτι τῆς κόρτης*. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι λατινοβυζαντινοὶ ὅροι αὐτοῦ τοῦ τύπου χρησιμοποιοῦνται συνηθέστατα ὡς ἄκλιτοι λέξεις : ὁ πρωτασηκρῆτις, τοῦ πρωτασηκρῆτις κ.τ.ὅ. Ἀφ' ἧς δὲ ἐσχηματίσθη ἑνιαία σύνθετος λέξις *κομισκόρτης*, τὸ πρῶτον συνθετικὸν παραμένει ἄκλιτον :

---

1. Ὁ Γεώργιος Παλαιολόγος, σύγγαμβρος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (*Ἀλεξιάς*, Γ', 9, 4), εἶχεν ἀποσταλῆ (πρὸ τῆς 17 Ἰουνίου 1081) καὶ ἀντικατέστησε τὸν στρατηγὸν τοῦ θέματος Δυρραχίου Γεώργιον Μονομαχᾶτον (πρβλ. F. DÖLGER, *Regesten*, II, σ. 25, ἀριθ. 1066). Δὲν εἶναι μετὰ θετικότητος βέβαιον, ἂν ταυτοχρόνως ὠνομάσθη καὶ *στρατηγὸς* τοῦ ἐν λόγῳ θέματος. Διὰ τοῦτο καὶ παραλείπεται ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν στρατηγῶν τοῦ θέματος Δυρραχίου τὸν καταρτισθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγ. Δ. ZAKYΘΗΝΟΥ, *Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει*, ἐν «Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπ.» 17 (1942) σ. 212 - 218 [= ἀνατ. σ. 5 - 11] καὶ τ. 21 (1951) σ. 197 - 198 [= 139 - 140]. — Περὶ τοῦ προσώπου τούτου, ἐκ τῶν παλαιοτέρων τῆς γενεᾶς τῶν Παλαιολόγων, βλ. V. LAURENT, *La généalogie des premiers Paléologues*, ἐν «Byzantion» 8 (1933) σ. 137, 140 - 1, 142, 143, 146, καὶ A. TH. PAPADOPOULOS, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen*, München 1938, σ. 1 - 2.

2. Δὲν παραλείπω νὰ σημειώσω ὅτι ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν γεγονότων τούτων τοῦ Δυρραχίου συζητεῖται ὑπὸ τῆς G. BUCKLER, *Anna Comnena*, London 1929, σ. 410 - 413 καὶ τοῦ F. DÖLGER, ἐν « Byz. Zeitschr.» 29 (1929) σ. 302 - 303.

« Γράμμα ἀφιερωτικὸν Νικήτα τοῦ *κομισκόρτης* » (τοῦ ἔτους 1116) ἐκδίδει ὁ Σπ. Λάμπρος[1]. Εἰς μολυβδόβουλλον τοῦ Θ' αἰῶνος ἀναγράφεται : *† Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ † Θεοφιλάκτῳ Β[ασιλικῷ] κανδ[ιδάτῳ] καὶ κ ο μ η σ κ ό ρ τ (ῃ) Χαλδ(ίας)*[2]. Εἰς ἕτερον δὲ μολυβδόβουλλον, τοῦ Ι' - ΙΑ' αἰῶνος, δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἐπίσης τὰς λέξεις : *σπαθ(αρο)κανδ(ι)δ(άτῳ) κ ο μ ι σ κ ό [ρ τ] (ῃ)*[3].

Ὥστε οὐδεμίαν δυσκολίαν παρουσιάζει ἡ γραφὴ *κομισκόρτῃ* εἰς τὸ κείμενον τῆς « Ἀλεξιάδος ».

2. Ἄρβανα (τὰ) — Ἄρβανον (τὸ)

Ὁ *κόμις (τῆς) κόρτης* ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἄμυναν τοῦ Δυρραχίου δὲν κατονομάζεται ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἡ ὁποία ἀρκεῖται νὰ τὸν προσδιορίσῃ μόνον ὡς « ἐξ Ἀρβάνων » ὁρμώμενον.

Ἡ φράσις *« ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ »* δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορίζῃ ἐνταῦθα τὴν ἀλβανικὴν καταγωγήν του, διότι ἡ αὐτὴ Ἄννα Κομνηνή, προκειμένου περὶ τοῦ λαοῦ

---

1. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ὀκτὼ ἀνέκδοτα ἔγγραφα...*, « Νέος Ἑλληνομνήμων » 7 (1910) σ. 26 καὶ 35 - 37. Ἐν σ. 35 : *κἀγὼ Νικήτας ὁ κομισκόρτης...*

2. G. SCHLUMBERGER, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, Paris 1884, σ. 289. Ἄνευ λόγου, νομίζω, ὁ Schlumberger διαχωρίζει τὴν ἑνιαίαν λέξιν *ΚΟΜΗΣΚΟΡΤ'* εἰς τὸ συγκεκομμένον *ΚΟΜ[ΙΤΙ Τ]ΗΣ ΚΟΡΤ(ης)*.

3. Ὑπὸ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα*, Ἀθῆναι 1917, σ. 60, ἀρ. 203, τὰ γράμματα IC ΓΟUCΠΑ ΘΚΑΝΔΔ' ΚΟΜΙC ΚΟ... μεταγράφονται : *σπαθ(αρο)κανδ(ι)δ(ᾶτος) κόμις κό[ρτ](ης)*. Νομίζω ὅτι, μετὰ τὰ συνήθη *Κύριε* ἢ *Θεοτόκε βοήθει*, τὰ ὁποῖα δὲν διακρίνονται εἰς τὸ ἐφθαρμένον τοῦτο μολυβδόβουλλον, ἠκολούθει ἡ κατὰ δοτικὴν ἐκφορὰ τῶν ὀνομάτων : *σπαθαροκανδιδάτῳ κομισκόρτῃ*. Ἐκτὸς ἐὰν ἠδύνατό τις νὰ συμπληρώσῃ ἐν ἀρχῇ καὶ νὰ ἀναγνώσῃ *[ΣΦΡΑΓ]ΙC | ΤΟΥ* (ἀντὶ *ΓΟU* κατὰ Κωνσταντόπουλον), ὁπότε τὰ ἀκολουθοῦντα ὀνόματα θὰ ἐξεφέροντο κατὰ γενικήν.

τῆς περιοχῆς, ὁμιλεῖ σαφῶς περὶ *« τῶν καλουμένων ᾿Α ρ β α ν ι τ ῶ ν »* (βιβλ. Ϛ΄, κεφ. 7, § 6, ἐκδ. Leib, τόμ. II, σ. 60). Εἶναι καὶ πάλιν ἀπορίας ἄξιον πῶς ἐκδόται καὶ μελετηταὶ τῆς « Ἀλεξιάδος » δὲν ἐπρόσεξαν ὅτι οὐδαμόθεν μαρτυρεῖται τύπος κατ᾿ ὀνομαστικὴν *οἱ Ἄρβανοι* ἢ *᾿Αρβάνοι*, ἀλλὰ μόνον *τὰ Ἄρβανα* καὶ *τὸ Ἄρβανον*.

Ἄ ρ β α ν α (τὰ) καὶ *Ἄ ρ β α ν ο ν* (τὸ) ἤ, ἐπὶ τὸ λογιώτερον, *Ἄ λ β α ν ο ν* ὀνομάζεται εἰς τὰς βυζαντινὰς καὶ μεταβυζαντινὰς — ἑλληνικὰς καὶ ξένας — πηγὰς ἐκτεταμένη περιοχὴ τῆς κεντρῴας καὶ βορείου Ἀλβανίας.

Ἡ αὐτὴ Ἄννα Κομνηνὴ ἀναφέρει *« τὰς περὶ τὸ Ἄ ρ β α ν ο ν... κλεισούρας »* (βιβλ. ΙΓ΄, κεφ. 5, § 1, ἐκδ. Leib, τόμ. III, σ. 104)[1], τὰ *« ὁμοροῦντα τῷ ᾿Α ρ β ά ν ῳ πολίχνια »* καὶ *« τὰς τοῦ ᾿Α ρ β ά ν ο υ ἀτραποὺς »* (βιβλ. ΙΓ΄, 5, 2, ἐκδ. Leib, τόμ. III, σ. 104).

Ἕνα αἰῶνα περίπου μετὰ τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (1217 - 1282), γνωρίσας ἐξ αὐτοψίας τὸ *Ἄρβανον* ἢ *Ἄλβανον*, βοηθεῖ εἰς τὸν ἀκριβέστερον γεωγραφικὸν καθορισμὸν τῆς περιοχῆς : *« τῆς γοῦν Θεσσαλονίκης ἐξιὼν — γράφει — ἀφικόμην ἐπὶ τὴν Βέῤῥοιαν... ἐκεῖθεν ἐξιών, τῆς πρὸς τὸ Ἄ λ β α ν ο ν φερούσης ἡπτόμην. Καὶ δὴ τὰ Σέρβια παρελθὼν καὶ παραμείψας τὴν Καστορίαν καὶ τὰ περὶ τὴν ᾿Αχρίδα παραγγείλας, ἀφικόμην ἐπὶ τὸ Ἄ λ β α ν ο ν, κἀκ τούτου μετὰ τῶν τῆς χώρας ἐκκρίτων κατείληφα τὸ Δυῤῥάχιον »* (κεφ. LXVII, ἐκδ. Βόννης,

1. Πρβλ. H. GLYKATZI - AHRWEILER, *ἔνθ᾿ ἀνωτ.*, σ. 81 - 82. Περὶ κλεισουρῶν γενικώτερον βλ. P. LEMERLE, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, σ. 120.

σ. 159 = ἐκδ. Heisenberg, σ. 140)[1]. Κατὰ ταῦτα, « ἡ χώρα τὴν ὁποίαν συνήντα τις ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπέρβασιν τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος » ἦτο τὸ *Ἄρβανον* ἢ *Ἄλβανον*, διῆκον πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ μέχρι τῆς περιοχῆς τοῦ Δυρραχίου[2]. Ὁ Ἀκροπολίτης ἀναφέρει μάχας *« ἐν ταῖς τοῦ ᾿Α λ β ά ν ο υ δυσχωρίαις »*, ὕπερθεν τοῦ Δυρραχίου (κεφ. XIV, ἐκδ. Βόννης, σ. 28 = ἐκδ. Heisenberg, σ. 26), μνημονεύει *« τὸ ἐν ᾿Α λ β ά ν ῳ φρούριον τῆς Κρόας »* (XLIX, ἐκδ. Βόννης, σ. 98 — *τὰς Κροὰς* Heisenberg, σ. 92)[3], καὶ σημειώνει πλέον ἢ δωδεκάκις τὸ *Ἄλβανον* (XIV, XLIX, LXVI, LXVII, LXVIII, ἐκδ. Βόννης, σ. 27, 28, 46, 98, 148, 149, 150, 151, 152, 159 = ἐκδ. Heisenberg, τ. 1, σ. 25, 26, 91, 92, 139, 140, 142)[4].

Εἰς ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα, γραφὲν ὀλίγον πρὸ τοῦ 1200 ἢ ὀλίγον ἔπειτα, ἐγκωμιάζεται κληρικός τις ἐξ ἐπισήμου βυζαντινῆς οἰκογενείας, ὅστις, ἀνελθὼν τὰ ἱερατικὰ

1. Πρβλ. Δ. Α. ZΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Μελέται...* ΕΕΒΣ 21 (1951) σ. 199 - 200 [= 141 - 142].

2. Πρβλ. Π. ΦΟΥΡΙΚΗΝ, *ἔνθ᾿ ἀνωτ.*, σ. 31 - 33.—Ὁ M. ŠUFFLAY καθορίζει : « In fontibus saeculi XI. byzantinis Ἄλβανον, Ἄρβανον regiones montuosas inter Scodram—Dyrrhachium—Achriden—Prizrenum positas significat » (*Acta Albaniae*, τόμ. I, σ. III).— Πρβλ. A. GEGAJ, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle*, Paris 1937, σ. 2.

3. Πρβλ. *Acta Albaniae*, τόμ. I, σ. 68, ἀρ. 229.— *Κρόα* (ἡ) καὶ *Κροαὶ* (αἱ) εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα εἶναι ἡ γνωστὴ πόλις Κρόϊα (Kroja, Krujë), 34 χιλιόμετρα βορειοανατολικῶς τοῦ Δυρραχίου, περὶ ἧς κατωτέρω.

4. Τὸ *Ἄλβανον* τοῦ Ἀκροπολίτου — εὐρυτάτη γεωγραφικὴ περιφέρεια, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ἰδίου — κακῶς ἐξελήφθη ὡς πόλις καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ σημερινὸν Elbassan ὑπὸ Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ, *Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (1204 - 1261)*, Ἀθῆναι 1898, σ. 125, 459 - 460, D. NICOL, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, σ. 17 καὶ index σ. 239, καὶ ἄλλων. Εἰς τὸ αὐτὸ λάθος ἔχει παρασυρθῆ καὶ ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου A. Heisenberg (τόμ. I, σ. 341), τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ M. WELLNHOFER, *Johannes Apokaukos*, München 1913, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ E. GERLAND, ἐν « Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher » 1 (1920) σ. 183

ἀξιώματα, *« εἰς ἀρχιδιάκονον Ἀ ρ β ά ν ο υ φθάνει »* (στίχ. 16)[1]. Εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα (γραφέντα τὸ 1226), ὅστις διέσωσε τὸ ἀνωτέρω ἐπιτύμβιον, ἕτερον ἐπίγραμμα ἐγκωμιάζει ἄλλο πρόσωπον, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ περιοχῆς, μὲ τὸν στίχον : *«Σὺ Διόμηδες βλαστὸς Ἀ ρ β ά ν ο υ πέλων »*[2].

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, ὁ Δημήτριος Χωματιανός, ὁ γνωστὸς λόγιος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος[3], γράφων περὶ τὸ 1215 —χαρτοφύλαξ ἀκόμη τότε τῆς ἀρχιεπισκοπῆς— νομοκανονικὴν γνωμάτευσιν, παραθέτει ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται λόγος περὶ *« τοῦ ἀποιχομένου ἄρχοντος τοῦ Ἀ ρ β ά ν ο υ Γίνη τοῦ Προγόνου »*[4].

Ἐπιστολὴ τοῦ λογίου αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Θεοδώρου Β' τοῦ Λασκάρεως[5], τοῦ ἔτους 1255, ἀναφέρει γεωγραφικὴν περιοχὴν περιλαμβάνουσαν *« τὸ Ἄ λ β α ν ο ν καὶ μέχρι τῶν Σερβικῶν ὅρων »*[6].

1. S. Salaville, *Épitaphe métrique de Constantin Mélès, archidiacre d'Arbanon († début du XIIIe siècle ou fin du XIIe s.)*, ἐν « Échos d'Orient » 27 (1928) σ. 405 - 416.
2. S. Salaville, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 413.
3. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς βλ. L. Stiernon, *Chomatianos Démétrius*, ἐν «Dict. d'Hist. et de Géogr. Ecclés.» XIV (1957), 199 - 205, καὶ Ν. Τωμαδακη, *Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων*, Ἀθῆναι 1961, σ. 437 - 442.
4. *Analecta sacra et classica, Spicilegio Solesmensi parata.* Edidit J. - B. Card. Pitra, [vol. VI], Juris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena, Parisiis - Romae 1891, στήλη 1, ἀρ. Α'.— Ὁ Μ. Drinov, *Περί τινων συγγραμμάτων Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως* (ρωσιστί), ἐν « Vizantiskij Vremennik » 1 (1894) σ. 321 - 322, καὶ οἱ L. von Thalloczy - K. Jireček, *Zwei Urkunden aus Nordalbanien*, ἐν « Illyrisch-Albanische Forschungen », τόμ. I, München-Leipzig 1916, σ. 135 - 136, σχολιάζουν τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Χωματιανοῦ καὶ ταυτίζουν τὸν μνημονευόμενον « ἄρχοντα τοῦ Ἀρβάνου » μὲ γνωστὸν Ἀλβανὸν τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, τὸν Gjin, υἱὸν τοῦ Progon. Κατὰ ταῦτα ἐκεφαλαιογράφησα τὴν λ. *προγόνου* τῆς ἐκδόσεως Pitra. Πρβλ. καὶ *Acta Albaniae*, τόμ. I, σ. 46, ἀρ. 147.
5. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς βλ. Ν. Τωμαδακη, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 468 - 475, ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία.
6. Theodori Ducae Lascaris, *Epistulae*, ἔκδ. N. F e s t a, Firenze 1898, σ. 281.— Πρβλ. *Acta Albaniae*, I σ. 69 - 70 ἀριθ. 239.

Εἰς τὸν πίνακα τῆς μεταξὺ τῶν Φράγκων διανομῆς τῶν ἐδαφῶν τῆς καταλυθείσης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τὸν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Partitio Romaniae καὶ συνταχθέντα τὸ 1204 ἐπὶ τῇ βάσει ἑλληνικῶν πηγῶν[1], ἀναφέρεται θέμα *Δυρραχίου καὶ Ἀ ρ β ά ν ο υ — provintia Dyrachii et A r b a n i*[2].

Ἄλλαι λατινικαὶ πηγαί, κυρίως ἐκκλησιαστικαί, ἀναφέρουν συχνότατα τὸ *Arbanum*, τοῦ ὁποίου ὁ ρωμαιοκαθολικὸς ἐπίσκοπος λέγεται *Arbanensis*[3], ἐνῷ ὁ ὀρθόδοξος ἐξακολουθεῖ νὰ λέγεται *Κροῶν* (« πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κροῶν » ἐπιστέλλει καὶ ὁ Χωματιανός [4]).

Εἰς χρυσόβουλλον τοῦ ἔτους 1366 ὁ Συμεὼν Uroš ὁ

1. Βλ. Δ. Zakyθhnoy, *Μελέται...*, ΕΕΒΣ 21 (1951) σ. 179 - 182 [= 121 - 124].
2. Fr. Tafel, *Symbolarum criticarum, Geographiam Byzantinam spectantium, partes duae.* Pars posterior : *Pactum Francorum anni 1204 de partitiae Regni Graeci...* (Abhandlungen der III. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften, τόμ. V, τεῦχ. 3), Μόναχον 1849, σ. 60 καὶ 61 (πρβλ. καὶ σ. 94 - 95 § 38 σημείωσιν διὰ τὸ Arbanon). — Tafel και Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venetig*, μέρος Α', Wien 1856, σ. 464 - 468. — Πρβλ. Δ. Zakyθhnoy, *Μελέται...*, ΕΕΒΣ 21 (1951) σ. 196 [= 138] καὶ 199 - 200 [= 141 - 142].
3. *Acta et Diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia.* Collegerunt et digesserunt Lud. de Thalloczy, Const. Jireček et Emil. de Sufflay τόμ. I, Vindobonae 1913, σ. 31 - 32 ἀριθ. 93 (ἔτους 1166), σ. 41 ἀρ. 129 (1204) σ. 42 ἀρ. 133 (1208), σ. 163 ἀρ. 554 (1303), τόμ. II, Vindobonae 1918, σ. 75, ἀρ. 323 (1374), σ. 126 - 7 ἀρ. 497 (1393), σ. 202 - 3 ἀρ. 680 (1401) κλπ.— Πρβλ. Tafel - Thomas, *ἔνθ' ἀνωτ.*, II, σ. 122, Thalloczy - Jireček, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 126, Salaville, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 411.— Τὸ Arbanon ἀπετέλει ἕδραν ἐπισκοπῆς πιθανῶς ἀπὸ τοῦ 7ου ἤδη αἰῶνος, κατὰ τὸν G. Valentini, *Contributi alla Cronologia Albanese*, II, parte seconda, Roma 1957, σ. 104.
4. Pitra, *ἔνθ' ἀνωτ.*, στῆλαι 21 - 28.— Περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρβάνου καὶ Κροῶν, ὡς καὶ ἱστορικὰ τῆς μεσαιωνικῆς Κρόϊας, βλ. Drinov, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 333 - 340, Thalloczy - Jireček, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 127 σ 1, 129 - 136 καὶ 147 - 151, Salaville, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 410 - 413, F. Dölger, *Regesten*, ἀριθ. 1810, 1850, 2058, 2130, D. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*, Athènes 1947, σ. 106 - 108, Δ. Zakyθhnoy, *Μελέται...*, ΕΕΣΒ 21 (1951) σ. 200 [= 142].

Παλαιολόγος ὑπογράφεται: *Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ Σερβῶν καὶ π α ν τ ὸ ς Ἀ λ β ά ν ο υ, Οὔρεσις ὁ Παλαιολόγος*[1].

Ὡς « αὐθεντεύοντες » *τῆς χώρας τοῦ Ἀλβάνου* τιτλοφοροῦνται τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἐπίσης οἱ ἐκ τῆς οἰκογενείας Balša ἡγεμόνες τῆς περιοχῆς Γεώργιος Α' καὶ Μπάλσας Β', καθὼς καὶ ὁ σύγχρονός των Κάρολος Τόπιας. Ἐπιγραφὴ χρυσοκεντήτου ἐπιταφίου, φυλασσομένου εἰς τὴν μητρόπολιν Βελεγράδων (Βερατίου), χρονολογεῖ τὸ κειμήλιον τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1373 ἢ 1376 (,ϛΩΠΑ' ἢ ,ϛΩΠΔ'): *« ἐπὶ τῆς αὐθεντήας τὸν ἠψηλοτάτων αὐθεντων Σερβήας καὶ Ρομανήας καὶ πάσης Ἀ λ β ά ν ο υ καὶ αὐταδέλφον Γεωργήου καὶ Μπάλσα »*. Ὑπέρθυρος δὲ ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 1380 (ἢ 1381) εἰς τὸν ναὸν Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου εἰς Ἐλβασάν, πληροφορεῖ ὅτι τὸ κτίσμα ἐγένετο *« αὐθεντέβοντος π ά σ η ς χ ώ ρ α ς Ἀ λ β ά ν ο υ πανυψιλώτατος πρῶτος Κάρλας ὁ Θεώπιας »*[2].

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ « χώρα τοῦ Ἀλβάνου » εἶναι τὸ *Ἄλβανον* τοῦ Ἀκροπολίτου, τὸ *Ἄρβανον* τῆς Ἄννης Κομνηνῆς.

Εἰς τὸ κείμενον τῆς « Ἀλεξιάδος » ἀπαντᾷ, ὡς εἴδομεν, τρὶς ὁ τύπος ***Ἄρβανον*** (ΙΓ' 5, 1 καὶ ΙΓ' 5, 2) καὶ ἅπαξ ὁ

1. Ν. Α. Βέη, *Σερβικὰ καὶ βυζαντιακὰ γράμματα Μετεώρου*, « Βυζαντὶς » 2 (1910) σ. 80 - 84 (ἀριθ. 20) καὶ πανομοιότυπον ἐν πίν. ΙΑ'.— A. Soloviev - V. Mošin, *Grčke povelje srpskich vladara - Diplomata graeca regum et imperatorum Serviae*, Beograd 1936, σ. 250 - 257 (ἀρ. XXXIV).

2. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιταφίου ἐδημοσιεύθη πανομοιοτύπως ὑπὸ τοῦ Βελεγράδων Ἀνθίμου [Ἀλεξούδη], *Ἐπιγραφαὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ Ἀπολλωνίας*, Ἑλλ. Φιλολ. Σύλλογος Κων/πόλεως, Παράρτημα ΙΖ' τόμου (1887) σ. 185.— Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐλβασὰν εἶναι παλαιόθεν γνωστὴ ἀπὸ τὴν δημοσίευσίν της εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου, ἐκδοθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τὸ 1690 καὶ πολλάκις ἀνατυπωθεῖσαν (βλ. E. Legrand, *Bibliographie Hellénique, XVIIe siècle*, τόμ. 2, Paris 1894, σ. 479 - 482, ἀρ. 637), ὅπου καὶ παρατηρήσεις διὰ τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς), ἐξεδόθη δὲ καὶ ἐσχολιάσθη

τύπος *Ἄρβανα* (εἰς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς χωρίον: *τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ κομισκόρτῃ*). Γνωρίζομεν πόσον εὔκολον εἶναι νὰ ἐξηγηθῇ παλαιογραφικῶς μικρὰ παρέκκλισις κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν συντετμημένων εἰς τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα καταλήξεων. Ἐν τούτοις δὲν θὰ προτείνωμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ ἅπαξ εἰρημένου *ἐξ* ***Ἀρβάνων*** εἰς ***Ἀρβάνου***, ἂν καὶ ὑπάρχουν τρεῖς ἄλλαι μνεῖαι τοῦ ὀνόματος εἰς ἑνικὸν ἀριθμόν. Διότι καὶ ἡ κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος οὐδόλως ξενίζει. Γνωστὸν εἶναι πόσον ποικίλλουν τὰ τοπωνύμια, ἰδίως ὅταν ἐκφέρωνται κατὰ γενικήν: Κανίνης καὶ Κανίνων, Ἀχρίδος καὶ Ἀχριδῶν κλπ. Ἡ εὐρύτης τῆς περιοχῆς, τὴν ὁποίαν καλύπτει τὸ τοπωνύμιον, ὑπαγορεύει συνήθως τὴν κατὰ πληθυντικὸν ἐκφορὰν τοῦ: τὸ Γρεβενὸ καὶ τὰ Γρεβενά, τὸ Ζαγόρι καὶ τὰ Ζαγόρια (= τὰ Ζαγοροχώρια), τὸ Μετέωρον - τὰ Μετέωρα. Τὸ ἐκτεταμένον ὀρεινὸν συγκρότημα τῆς ἀπὸ Ἀχρίδος μέχρι Δυρραχίου χώρας, γνωστὸν ὡς *Ἄρβανον*, ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ *Ἄρβανα* (ἴσως: Ἄρβανα ὄρη). Ἐξ ἄλλου οἱ ἀλβανολόγοι ἀνάγουν τὸ τοπωνύμιον εἰς τὸ ἀλβανικὸν Arbëna[1], τὸ ὁποῖον φυσικώτερον εἶναι νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμόν: τὰ Ἄρβανα[2]. Ὅθεν, εἶναι

ὑπὸ Σ. Ἀριστάρχη, *Ἐπιγραφαὶ ἑλληνικαί, λατινικαὶ καὶ σερβικαὶ τῆς ἐπαρχίας Βελιγράδων*, ΕΦΣΚ 13 (1878 - 79) σ. 98 - 99 (ἀρ. κε'). — Παραλείπω ἄλλας ἐκδόσεις καὶ σημειώνω ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἀνωτέρω ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐσχάτως ὑπὸ Theofan Popa, *Cinq inscriptions d'églises et leurs données sur les princes Albanais du moyen âge*, (ἀλβανιστὶ μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως), εἰς τὸ Ἱστορικὸν Δελτίον τῶν Τιράνων « Buletin i Universitetit Shteteror te Tiranes-Seria Shkencat Shoqerore, XI (1957), τεῦχος 2, σ. 185 - 206, ὅπου πλουσία βιβλιογραφία, πολλαὶ φωτογραφίαι καὶ πανομοιότυπα.

1. Π. Φουρίκης, ἐν « Ἀθηνᾷ » 43 (1931) σ. 27 - 29 καὶ 46 (1935) σ. 9 - 14. — Κ. Μπίρης, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 18.

2. Φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τὰ λατινικὰ κείμενα — ὅπου, ὡς εἴδομεν (σ. 19), συχνὰ ἀναφέρεται τὸ Arbanum ἢ Arbanon— δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ ὁ τύπος *Arbana*. Ἐξε-

περιττὸν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν καὶ τὸ ἐπισφαλὲς χωρίον τοῦ Πτολεμαίου (Β' αἰὼν μ.Χ.), ὅπου πιθανώτατα ἀνεγράφετο ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος *Ἄλβανα*[1], διὰ νὰ δικαιολογήσωμεν τὸν τύπον *Ἄρβανα* εἰς τὸ κείμενον τῆς « Ἀλεξιάδος ».

Τὸ συμπέρασμά μας εἶναι ὅτι, εἴτε εἰς τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, εἴτε εἰς τοὺς ἀντιγραφεῖς ὀφείλεται ἡ διπλοτυπία αὕτη, ἡ φράσις *ἐξ Ἀρβάνων* εἶναι ταυτόσημος μὲ τὸ *ἐξ Ἀρβάνου*. Τοὺς πληθυσμοὺς τοῦ Ἀρβάνου ἢ τῶν Ἀρβάνων — τῆς ἀρχικῆς ταύτης κοιτίδος τῶν Ἀλβανῶν — ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ὀνομάζει, ὡς ἐλέχθη, *Ἀρβανίτας* (ϛ' 7, 6). Ὀλίγον πρὸ αὐτῆς, ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης (— 1080) ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ *Ἀρβανιτῶν* (ἔκδ. Βόννης, σ. 297, 21), ἡ σύγχρονος ἱστορία τοῦ Σκυλίτζη ὁμιλεῖ ὡσαύτως περὶ *Ἀρβανιτῶν* (ἔκδ. Βόννης, τόμ. ΙΙ, σ. 739), ὀλίγον δὲ βραδύτερον ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (ὁ ὁποῖος, ὡς εἴδομεν, γράφει καὶ τὸ Ἄρβανον ἐπὶ τὸ λογιώτερον *Ἄλβανον*), ἀναφέρει « τὸ τῶν *Ἀλβανιτῶν* ἔθνος » (κεφ. LXVIII, ἔκδ. Βόννης, σ. 152 = Heisenberg, τόμ. Ι, σ. 142). Μὲ

λήφθη ὅμως ὄχι ὡς οὐδέτερον πληθυντικοῦ (Arbana - Arbanorum), ὅπως τὸ ἑλληνικὸν *Ἄρβανα*, ἀλλ' ὡς ἑνικὸς θηλυκοῦ γένους. Οὕτω τοὐλάχιστον ἀπαντᾷ εἰς κείμενον ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὁ ὁποῖος γράφων « nobili viro Demetrio *Arbanensi* principi » [ἀδελφῷ τοῦ προμνημονευθέντος (σ. 18 σημ. 4) Γκίνη] τὴν 28 Φεβρ. 1208, τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἀποστέλλει « Nicolaum archidiaconum Latinorum Durrachi interim ad *Arbanam* » (*Acta Albaniae*, I σ. 42 ἀρ. 133).

1. Π. Φουρικησ, ἐν « Ἀθηνᾷ » 43 (1931) σ. 20 - 21· πρβλ. Κ. Αμαντον, περ. «Ἑλληνικὰ» 4 (1931) σ. 266 - 267. — Α. Κεραμοπουλλου, *Τὰ ὀνόματα Ἀλβανὸς καὶ Ἀρβανίτης*, εἰς τὸν τόμον « Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἤπειρον - Εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη », Ἀθῆναι 1956, σ. 6.— Βιβλιογραφικῶς μόνον γνωρίζω τὴν μελέτην τοῦ Hasan Ceka, «*Urbs Valmorum*» *de Barletius et* « *Albanopolis* » *de Ptolémée*, εἰς τὸ προσημειωθὲν « Buletin » τῶν Τιράνων, XIII (1959), τεῦχ. 1, σ. 139 - 156.

τὸν Καντακουζηνὸν ἀργότερον, τὸν ΙΔ' αἰῶνα, καὶ ἄλλους ἀρχαΐζοντας συγγραφεῖς γενικεύεται ἡ χρῆσις τῶν τύπων Ἀλβανός, Ἀλβανοί, κλπ.[1].

Ὥστε ἡ φράσις « *ἐξ Ἀρβάνων* » τῆς « Ἀλεξιάδος » κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ νοηθῇ ὡς σημαίνουσα « ἐξ Ἀλβανῶν » ἢ « ἐξ Ἀρβανιτῶν », καθὼς μέχρι σήμερον παρερμηνεύεται.

Τὸ Ἄ ρ β α ν ο ν ὡς διοικητικὴ περιφέρεια τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους εἶχε βεβαίως τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικούς της ἄρχοντας — στελλομένους κατὰ κανόνα ἀπὸ τὸ κέντρον, χωρὶς ν' ἀποκλείεται καὶ ἡ τοπικὴ ἀριστοκρατία[2]. Αἱ σῳζόμεναι πηγαὶ δὲν βοηθοῦν δυστυχῶς εἰς τὸ νὰ προσδιορίσωμεν τί εἴδους καὶ ποίου βαθμοῦ διοικητικὴν μονάδα ἀπετέλει κατὰ καιροὺς τὸ Ἄρβανον καὶ ποῖα ἀξιώματα ἔφερον οἱ διοικοῦντες αὐτὸ βυζαντινοὶ ἄρχοντες. Γνωστὸν ἄλλωστε εἶναι, ὅτι ταῦτα εἰς πολλὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας ποικίλλουν κατὰ καιρούς, ἀναλόγως τῶν ἑκάστοτε ἀναγκῶν. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐπεισόδιον καὶ τὴν ὁποίαν ἐξιστορεῖ ἡ « Ἀλεξιάς », εἶναι εὐνόητον ὅτι ἐνώπιον τοῦ κινδύνου τῶν Νορμανδῶν αἱ ἀκρι-

1. Συναγωγὴν τῶν σχετικῶν χωρίων βλ. προχείρως παρὰ Φουρικη, ἐν « Ἀθηνᾷ » 43 (1931) σ. 6 - 21. — Ὁ Π. Φουρίκης (σ. 16 καὶ σ. 29 σημ.) παρετήρησεν ἐπίσης, ὅτι εἰς νεώτερα κείμενα, ὅπως ἡ «*Ἀληπασιάς*» τοῦ Χατζῆ Σεχρέτη (Κ. Σαθα, *Ἱστορικαὶ Διατριβαί*, Ἀθ. 1870, σ. 240, 241, 281, 302, 310, 313, 314, 333, 334) κ.ἄ., ἡ ὀνομασία *Ἄρβανο* δίδεται εἰς τὴν ὀρεινὴν χώραν τῶν Λιάπηδων. Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας (1767 - 1829) εἰς τὴν « Γεωγραφίαν » του καθορίζει « τὴν Λιαπουριάν, ὁπού καὶ Ἄρμπρη καὶ *Ἄρβανο* λέγεται », ὡς κειμένην βορείως τοῦ Δελβίνου μέχρι Χιμάρας καὶ Τεπελενίου (Ἠπειρωτ. Χρονικὰ 6, 1931 σ. 59, 60, 62).

2. Πρβλ. Δ. Ζακυθηνου, *Μελέται*..., ΕΕΒΣ 21 (1951) σ. 197 [=139], σημ. 7.

τικαὶ αὗται ἐπαρχίαι τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἔχουν ἰδιαιτέρως ἐνισχυθῆ[1]. Πρὶν ἀκόμη φθάση ἐπὶ τόπου ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ, ἔχει λάβει σειρὰν σχετικῶν μέτρων[2]. Ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὸ Ἄρβανον ἢ νὰ ἐτοποθετήθη τώρα, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀρχόντων, καὶ ἕνας *κόμις* (τῆς) *κόρτης*. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ ἑδρεύῃ οὗτος (πιθανὸν ἐν Κρόϊᾳ). Αἱ περιστάσεις ὅμως ἐπέβαλλον τὴν παρουσίαν του εἰς τὸν τόπον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. *Ἐξ Ἀρβάνων* λοιπὸν *ὁρμώμενος* εἶχε κατέλθει εἰς

1. Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Νορμανδικῶν ἐπιδρομῶν ἀποδίδει τὴν τοποθέτησιν *στρατηγοῦ* εἰς τὴν Ἱεριχὼ (τὸ ἀρχαῖον Ὠρικόν, παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Αὐλῶνος) ὁ G. Schlumberger, ὅστις ἐδημοσίευσεν (*ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 733 - 734) μολυβδόβουλλον « Θωμᾶ πρωτοσπαθαρίου καὶ στρατηγοῦ Ἱεριχοῦς » (ΙΑ' - ΙΒ' αἰῶνος).— Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Schlumberger ἠμφεσβητήθη καὶ ὑπεστηρίχθη ἡ ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἱεριχοῦς προέλευσις τοῦ ἐν λόγῳ μολυβδοβούλλου (Κ. Κωνσταντοπουλου, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 53, Δ. Ζακυθηνου, *Μελέται...*, ΕΕΒΣ 17, σ. 220 [= 13]), ἀλλὰ νεώτεραι ἀπόψεις ἑδραιώνουν τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐν Β. Ἠπείρῳ Ἱεριχοῦς (F. Dölger, ἐν « Byz. Zeitschr. » 42, 1943/9, σ. 327). Ὁ συνάδελφος κ. Νικ. Οἰκονομίδης μὲ πληροφορεῖ ὅτι καὶ εἰς τὸν κώδικα *Escorial. gr. R. II 11* (τοῦ ΙΑ' αἰ.) μαρτυρεῖται (κατὰ τὰ ἔτη 975 - 979) στρατηγὸς τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἱεριχοῦς. — Ἀλλὰ καὶ πέραν τῆς στρατιωτικῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον «λόγοι σκοπιμότητος ἐπέβαλλον εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα νὰ ἱκανοποιῇ αἰτήματα τῶν ἐκεῖ τοπικῶν παραγόντων καὶ νὰ ἐπιδαψιλεύῃ τὴν βασιλικήν του εὔνοιαν»· βλ. Λ. Βρανουση, *Χρονικὰ Ἠπείρου*, Α', Ἰωάννινα 1962, σ. 120 σημ. 2.

2. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῆς « Ἀλεξιάδος », πολλὰ ἐκ τῶν ληφθέντων τότε μέτρων ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ προλάβουν καὶ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς προσχωροῦντας εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Νορμανδῶν — *« τοὺς προσρυομένους ἐκείνῳ* [τῷ Ῥομπέρτῳ] *ἀρχηγούς τε καὶ κόμητας ἀπεῖρξαι τοῦ ἐγχειρήματος »* (Ἀλεξιὰς Γ' 9, 4, Leib I, σ. 131). Ἔπειτα ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντικαταστήσας καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν στρατηγὸν τοῦ θέματος Δυρραχίου Γεώργιον Μονομαχᾶτον, *« τὸν σύγγαμβρον αὐτοῦ* [τοῦ αὐτοκράτορος] *Γεώργιον τὸν Παλαιολόγον πρὸς τὸ Δυρράχιον ἐξαπέστειλε... ἀλλὰ καὶ τοῖς ἡγεμόσι τῶν παραλίων πόλεων καί... τοῖς νησιώταις πολλὰ διὰ γραφῶν παρηγγυᾶτο »* (Γ' 9, 4 - 5). [Αἱ βασιλικαὶ αὗται γραφαὶ πρέπει νὰ προστεθοῦν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ καθηγ. F. Dölger ἀναγραφόμενα αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα (*Regesten*) τοῦ ἔτους 1081].— Εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν αἱ ἐπίκαιροι θέσεις καὶ ὅλαι αἱ ἐξουσίαι περιῆλθον εἰς βυζαντινοὺς ἄρχοντας τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης τοῦ αὐτοκράτορος.

τὴν γειτονικὴν περιοχὴν τοῦ Δυρραχίου. Καὶ ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος, ὁ Γεώργιος Παλαιολόγος καὶ τὰ στρατεύματά των ὑποχωροῦν πρὸς τὴν Ἀχρίδα, τοῦ ἀνατίθεται ὄχι ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Δυρραχίου, ἀλλ' *« ἡ ἐπίλοιπος πᾶσα πόλις »*. Καὶ τοῦτο διότι πιθανὸν δὲν εὑρίσκετο πολιορκημένος ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἀλλ' ἀπὸ τὰ περίχωρα εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ κινηθῇ πρὸς τὴν πόλιν.

Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν θεωροῦμεν εὐλογώτερον νὰ δώσωμεν εἰς τὴν φράσιν *« τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ »*. Οὔτε ὡς Ἀλβανὸς χαρακτηρίζεται εἰς τὸ κείμενον ὁ κόμις (τῆς) κόρτης, οὔτε ὡς καταγόμενος ἀπὸ τὸ Ἄρβανον. Διότι θὰ ἦτο παράδοξον ἡ Ἄννα Κομνηνὴ νὰ ἀγνοῇ ἢ νὰ ἀποσιωπᾷ τὸ κύριον ὄνομα τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου ἄρχοντος καὶ νὰ προσθέτῃ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως ἢ τῆς καταγωγῆς του.

Ἄλλωστε ἡ συγγραφεὺς δὲν εἶναι σύγχρονος τῶν γεγονότων τούτων καὶ δὲν ἐγνώριζεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς μακρινῆς ἐκείνης ἐποχῆς καὶ περιοχῆς. Ἐξιστοροῦσα μετὰ ἥμισυν αἰῶνα καὶ πλέον (περὶ τὸ 1150[1]) τὰ γεγονότα τοῦ 1081, ἔχει ἀναδιφήσει τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα τοῦ κράτους[2] καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ἀνέγνωσε καὶ εἶχεν ἐνώπιόν της τὰ αὐτοκρατορικὰ *«γράμματα»*, τὰ ὁποῖα μνημονεύει καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ πατὴρ αὐτῆς Ἀλέξιος ἀνέθετε τὴν ἄμυναν τοῦ Δυρραχίου εἰς τὸν κομισκόρτην τῶν Ἀρβάνων. Τὸ ἐν λόγῳ δὲ ἐπίσημον ἔγγραφον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ

1. Πρβλ. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*², Berlin 1958, τ. 1, σ. 219.

2. Εἶναι γνωστὸν πῶς συνέλεγε καὶ κατέγραφε τὰς πληροφορίας της ἡ λογία πριγκίπισσα, τί εἴδους πληροφοριοδότας καὶ πηγὰς εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της κτλ. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὅμως, «elle a obtenu communication des documents officiels, lettres, traités, et elle en a conservé copie» (P. Lemerle, *Byzance et la Croisade*, ἐν « Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche», 1955, τόμ. III, σ. 596.

ἀναφέρῃ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως ἢ τῆς καταγωγῆς τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου ἀξιωματούχου. Προφανῶς ἀνέφερε μόνον τὸν τίτλον ἢ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀξιώματός του (*κομισκόρτης*) καὶ τὴν διοικητικὴν μονάδα (*Ἄρβανα* ἢ *Ἄρβανον*), εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἦτο τεταγμένος.

Ὅθεν, τὸ «ἐξ Ἀρβάνων ὁρμώμενος» σημαίνει μᾶλλον ὅτι ὁ κομισκόρτης εἶχε κατέλθει ἢ διετάσσετο νὰ κατέλθῃ ἀπὸ τὸ Ἄρβανον πρὸς τὸ Δυρράχιον.

*

Ἀνακεφαλαιοῦντες πάντα τὰ ἀνωτέρω, ἔχομεν τὰ ἀκόλουθα — ὁριστικά, νομίζω — πορίσματα :

1ον — ἡ λέξις *κομισκόρτης* εἰς τὸ συζητούμενον χωρίον τῆς «Ἀλεξιάδος» (Δ' 8, 4) κακῶς ἐξελήφθη ὡς κύριον ὄνομα. Ὁ γνωστὸς ἀξιωματοῦχος τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ *κόμις (τῆς) κόρτης* λέγεται καὶ μονολεκτικῶς *κομισκόρτης*.

2ον — ἡ φράσις *ἐξ Ἀρβάνων* δὲν σημαίνει «ἐξ Ἀλβανῶν» ἢ «ἐξ Ἀρβανιτῶν», ἀλλὰ *ἐξ Ἀρβάνου* = ἐκ τῆς γνωστῆς γεωγραφικῆς καὶ διοικητικῆς περιοχῆς *Ἄρβανον* ἢ *Ἄρβανα*.

3ον — ὁ ἐν λόγῳ κομισκόρτης τοῦ Ἀρβάνου δὲν εἶναι ἐγχώριος ἄρχων, φύλαρχος ἢ τοπάρχης, ὡς ἐνομίσθη, ἀλλὰ ἀξιωματοῦχος τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ὑπηρετῶν εἰς τὴν διοικητικὴν περιοχὴν *Ἄρβανον*, πλησίον τοῦ Δυρραχίου.

Κατὰ ταῦτα, ἡ πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστὶ μνημονευομένη Ἀλβανικὴ προσωπικότης, ὁ ὑπὸ τὸ κύριον ὄνομα Κομισκόρτης φερόμενος Ἀλβανὸς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἐπλάσθη ἀπὸ μίαν προφανῆ παρανάγνωσιν καὶ παρερμηνείαν τοῦ κειμένου τῆς «Ἀλεξιάδος». Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ οὔτε τὸ κύριον ὄνομα, οὔτε τὴν ἐθνικότητα αὐτοῦ παραδίδει.

Ἀθῆναι, 20 Δεκεμβρίου 1961 — Ε. Λ. Β.

«ΚΟΜΙΣΚΟΡΤΗΣ Ο ΕΞ ΑΡΒΑΝΩΝ»

NOTES SUR UN PASSAGE D'ANNE COMNÈNE (IV. 8,1)

par

Mme ERA L. VRANOUSSIS

Éditions de la *Société d'Études Épirotes* - Janina 1962

*

(Résumé)

Anne Comnène, relatant la défaite des Byzantins par les Normands, près de Dyrrachion (oct. 1081), ajoute que l'empereur, se repliant vers Ochrid, confia la garde de la citadelle de Dyrrachion assiégé aux chefs de la colonie vénitienne qui y était installée; quant au reste de la ville, il le confia à un personnage qui, dans le texte, figure comme ΚΟΜΙΣΚΟΡΤΗΣ, descendant ΕΞ ΑΡΒΑΝΩΝ : *τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ* (Anne Comnène, *Alexiade*, IV, 8,4).

Toutes les éditions et les traductions successives du texte de l'*Alexiade*, ainsi que les commentaires, les index, etc., attribuent à ce défenseur de Dyrrachion le nom de Comiscortès et le considèrent comme étant d'origine albanaise. De même, les historiens, les byzantinistes et les albanisants, grecs et étrangers, qui traitent ces événements de 1081 — et notamment C. Paparrhégopoulos (1866), K. Schwartz (1854), K. Hopf (1867), G. Hertzberg - P. Karolidès (1906), F. Chalandon (1900), J. G. von Hahn (1854), K. Jireček (1916), M. von Šufflay (1915), F. Dölger (1925), Marguerite Mathieu (1961), etc. — parlent, à propos de ce passage, d'un Albanais nommé Comiscortès. On y voit le premier Albanais dont l'Histoire nous ait transmis le nom. On est même allé jusqu'à chercher l'étymologie du nom Comiscortès dans la langue albanaise!

L'auteur de cette étude rappelle que ΚΟΜΙΣΚΟΡΤΗΣ chez les Byzantins n'est que le *κόμις (τῆς) κόρτης* (ou en un mot : *κομισκόρτης*), dignitaire bien connu de l'armée byzantine, et soutient

qu'ΕΞ ΑΡΒΑΝΩΝ ne signifie pas ἐξ Ἀλβανῶν (= *ex Albanis* = originaire d'Albanie), mais *ἐξ Ἀρβάνων*, c.à.d. de la région d'Ἄρβανα (Arbana) ou d'Ἄρβανον (Arbanon).

Ensuite (pp. 11-15) l'auteur réunit les renseignements fournis par les sources byzantines et surtout par les *Tactica* au sujet de cette dignité militaire qui appartenait — selon ces dernières sources — au premier rang de la hiérarchie militaire des *thèmes*, placée sous le commandement du *stratège*. C'est pourquoi l'auteur propose la restitution du mot *Κομισκόρτης* dans le texte de l'*Alexiade* par un κ minuscule, car il est évident qu'il ne s'agit pas d'un nom propre: *τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ κομισκόρτῃ*.

Dans les pages suivantes (pp. 15-25) l'auteur prouve que l'expression *ἐξ Ἀρβάνων* a été jusqu'à présent mal interprétée. Anne Comnène, en mentionnant le peuple indigène de ces régions, parle des « *καλουμένων Ἀρβανιτῶν* » (VI, 7,6) et non pas d'Ἀρβάνων ou d'Ἀρβανῶν. Dans les sources byzantines les Albanais ne sont jamais cités comme Ἄρβανοι (!) ou Ἀρβάνοι (!) : ils y sont par contre toujours appelés Ἀρβανῖται ou — en langue savante — Ἀλβανῖται et, plus tard, Ἀλβανοί.

D'autre part, *Arbana* ou *Arbanon* — d'après les sources byzantines et latines des XIe - XVe siècles — désigne la région montagneuse de l'Albanie septentrionale et centrale, dont le siège épiscopal — peut-être aussi le centre administratif — était situé à Kroja, à 34 klms NE de Dyrrachion (Durazzo).

Selon donc l'avis de l'auteur, le passage incriminé de l'*Alexiade*, doit être interprété comme suit: Le dignitaire militaire byzantin qui était un κόμις (τῆς) κόρτης et qui se trouvait en ce moment à la circonscription administrative d'Arbana, était descendu, ou avait reçu l'ordre de descendre, vers la région de Dyrrachion.

Enfin l'auteur (p. 26) croit pouvoir résumer ainsi ses conclusions :

1° — Dans le passage de l'*Alexiade* (IV, 8,4) le mot *κομισκόρτης* a été considéré à tort comme un nom propre ; il s'agit en réalité du dignitaire bien connu de l'armée byzantine *κόμις τῆς κόρτης* lequel parfois est également cité en un mot : *κομισκόρτης*.

2° — La phrase *ἐξ Ἀρβάνων* ne signifie pas ἐξ Ἀρβανιτῶν ou ἐξ Ἀλβανῶν (= *ex Albanis*), mais *ἐξ Ἀρβάνου* = de la circonscription territoriale et administrative bien connue d'*Arbanon* ou d'*Arbana*.

3° — Le *comiscortis* d'Arbana (ὁ ἐξ Ἀρβάνων κομισκόρτης) de l'*Alexiade* n'est donc pas un archonte — chef ou toparque — indigène, comme on l'a considéré jusqu'à présent, mais un dignitaire de l'armée byzantine, exerçant ou ayant exercé ses fonctions à la circonscription administrative d'Arbana ou d'Arbanon, près de Dyrrachion.

Par conséquent, ce personnage du XIe siecle, qui figurait jusqu'à présent, sous le nom de *Comiscortès*, comme étant le premier Albanais connu de nom dans l'Histoire, a été créé du fait d'une lecture erronnée et d'une mauvaise interprétation du texte de l'*Alexiade*.

Le texte d'Anne Comnène ne nous transmet ni le nom, ni la nationalité de ce dignitaire byzantin.

Athènes, le 20 décembre 1961 E. L. V.